

УДК (093)929:271.22-725(477)

**ЭПИСТОЛЯРИЙ КАК ИСТОЧНИК ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ
БИОГРАФИЙ ИВАНА ОГИЕНКО (МИТРОПОЛИТА ИЛЛАРИОНА)
И МИТРОПОЛИТА УКРАИНСКОЙ ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ
АНДРЕЯ ШЕПТИЦКОГО**

Преловская И.Н.

Статья посвящена обзору эпистолярных источников по изучению биографий министра исповеданий в Правительстве УНР во главе с Симоном Петлюрой Ивана Огиенко (1882-1972), впоследствии митрополита Холмского и Подляшского (Люблинского) Иллариона, и митрополита УГКЦ Андрея Шептицкого (1865-1944). Переписка свидетельствует об изменениях в отношении И. Огиенко к митрополиту Андрею Шептицкому от резко отрицательного до уважительного и дружественного.

Ключевые слова: документальные источники, эпистолярный, Иван Огиенко, митрополит Илларион, УГКЦ, митрополит Андрей Шептицкий.

**EPISTOLARY AS A SOURCE FOR THE BIOGRAPHIC RESEARCH
OF IVAN OGIENKO (METROPOLITAN HILARION)
AND ANDREY SHEPTYTSKY, METROPOLITAN
OF UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH**

Prelovska I.M.

Article reviews the epistolary sources for the study of the biographies of the Minister in the Government of UNR denominations headed by Simon Petlura Ogienko Ivan (1882-1972), later Metropolitan of Chelm and Podlasie (Lublin) Hilarion, and Metropolitan of Ukrainian Greek Catholic Church Andrey Sheptytsky (1865-1944). Correspondence shows the changes in relation to the Ivan Ogienko Metropolitan Sheptytsky sharply from negative to respectful and friendly.

Keywords: documentary sources, epistolary, Ivan Ogienko, Metropolitan Hilarion, Ukrainian Greek Catholic Church, Metropolitan Andrey Sheptytsky.

С восстановлением государственной независимости Украины развернулся активный процесс введения в научный оборот новых документальных источников, в том числе переписки украинских церковных и политических деятелей XX века. Кроме многочисленных публикаций в научных, научно-популярных и публицистических изданиях, в Украине постепенно восстанавливается и становится доступным эпистолярное наследие запрещенных в советский период украинских церковных деятелей. В связи с этим, актуализировались исследования в области новых теоретико-методологических подходов к изучению эпистолярных источников с целью оптимального использования их информационного потенциала.

Украинские источниковеды, архивисты и археографы, в ходе решения сопутствующих дискуссионных вопросов, пришли к определенным обобщениям и выработке совместных подходов. Публикация эпистолярия значительно расширяет исследовательское поле историографии и источниковедения в целом, позволяет более детально реконструировать просопографичный портрет конкретной личности, создать коллективную биографию лиц, объединенных общими факторами, углубить описание образа жизни и занятий представителей определенных социальных состояний.

Несмотря на существенное заполнение ранее существующей лакуны в сфере просопографии, существуют определенные пробелы в комплексе документальных источников церковных деятелей в Украине периода советской оккупации, вызванные утратой или недоступностью источников.

Если в целом жизнеописания многих известных украинских деятелей новейшего периода уже исследованы, то публикация эпистолярия и материалов спецхранилищ бывшего СССР, влияют даже на уже устоявшиеся взгляды и оценки. Именно в письмах содержатся новые сведения о мотиваций действий корреспондентов в сложных делах, из них видно эволюцию взглядов или влияния посторонних лиц на принятие решений, очевидны системы связей и источники информации, становятся известными причины конфликтов.

За последние годы исследователи практикуют накопление т. н. просопографических баз данных, на основе которых вырисовываются "образы", "жизненные пути" или "коллективные биографии", которые дают возможность не только изучить отдельную личность, но и выйти на более высокий уровень в исследовании социальных, политических, культурных явлений и тенденций исторического процесса. Важнейшим и ценным признаком просопографических сведений является объективность информации, которая позволяет реконструировать образ того или иного деятеля в совокупности положительных и отрицательных сторон жизни и деятельности. В условиях массового рассекречивания архивных документов источниковеды получают уникальный просопографический материал, который требует систематизации и последующих публикаций.

События первой половины XX века вывели на историческую арену много ярких фигур. Среди украинских деятелей той поры выделяется личность, оставившая значительный след в истории Украины как под своим светским именем так и под церковным. Профессор Иван Огиенко известен как выдающийся украинский общественно-политический деятель и как архиепископ Холмский и Подляшский Иларион в юрисдикции Польской Автокефальной Православной Церкви (с 16 марта 1944 года – митрополит), а затем митрополит Украинской Греко-Православной церкви в Канаде.

Переписка между главой Украинской Греко-Католической Церкви митрополитом Андреем Шептицким и министром исповеданий Правительства УНР, а затем православным архиепископом Холмским и Подляшским в Генеральной Губернии Илларионом (Огиенко), является интересной и важной проблемой для исследования.

Андрей Шептицкий (29 июля 1865 года – 1 ноября 1944 года) – митрополит УГКЦ (с 17 декабря 1900 года), граф, выдающийся украинский церковный, культурный и общественный деятель, доктор права, философии и теологии. На протяжении своей архипастырской деятельности он прилагал усилия для решения украинского вопроса в Галичине. Кир Андрей Шептицкий

был депутатом Сейма и членом Палаты Австрийского Парламента в Вене, основал церковный музей (ныне Национальный музей им. А. Шептицкого), поддерживал деятельность украинских культурно-просветительских товариществ "Просвіта", "Рідна школа", "Сільський господар".

Кроме устройства собственно греко-католических церковных и церковно-общественных организаций, митрополит Андрей налаживал контакты с ведущими деятелями Украинской Центральной Рады. С октября 1918 года он был членом Украинской Национальной Рады ЗУНР-ЗОУНР. По его инициативе была основана Львовская греко-католическая академия (1928), Богословское научное общество (1929), Украинский католический институт церковного единения им. митрополита Рутского (1939). В 1941 году митрополит УГКЦ возглавил Украинский Национальный Совет, а в 1944 году – Всеукраинский Национальный Совет. Во время Второй мировой войны ставил вопрос об объединении всех христиан Украины вокруг Киевского Патриархата в единстве с Римским Престолом.

В последнее время был опубликован целый ряд материалов и документов из огромного по объему богословского и эпистолярного наследия митрополита УГКЦ Андрея Шептицкого. Публикацию осуществили Постуляция Митрополита Андрея Шептицкого во Львове и сотрудники ЦГИАЛ Украины, в частности известная исследовательница архивист Оксана Гайова [6-10].

Историография проблемы, которая касается переписки между этими двумя выдающимися церковными и общественно-политическими деятелями, не слишком обширна из-за относительно небольшого периода исследования ранее запрещенных и недоступных материалов. В Украине эпистолярное наследие И. Огиенко, в том числе с митрополитом УНКЦ Андреем Шептицким исследовали Зиновий Тименик [15-17], Владимир Ляхоцкий [2 (предисловие); 4-5], Николай Тимошик [14, с. 91, 92, 107, 108 и далее], автор этого исследования [12-13] и др.

Большой пласт огиенковедения создан благодаря украинскому исследователю Владимиру Ляхоцкому, который в своих публикациях касался

проблемы взаимоотношений между православными и униатами, а также исследовал те архивные материалы, которые хранятся в ЦГИАЛ Украины (Львов) [4; 5]. Именно благодаря усилиям В. Ляхоцкого в серии “Пам’ятки” в 2002 г. было издано эпистолярное наследие Ивана Огиенко (митрополита Иллариона) за период с 1907 по 1968 год [2]. Представленные в сборнике письма происходят из архивов Украины и Канады. Среди них обнаружено несколько писем, которые были написаны в разное время Иваном Огиенко к митрополиту УГКЦ Андрею Шептицкому, или его имя в разном контексте было упомянуто в этих письмах [2; 3].

Весь период пребывания И. Огиенко на должности министра исповеданий УНР Симон Петлюра неоднократно писал ему письма. В письмах за 1920-1922 гг. был поднят ряд вопросов, касающихся церковного устройства. В период деятельности на посту министра исповеданий И. Огиенко также активно переписывался с представителями Украинской Греко-Католической Церкви. Факты свидетельствуют о сотрудничестве с митрополитом УГКЦ Андреем Шептицким, о проявлении уважения к нему со стороны кардинала Иосифа Слипого, архиепископа Ивана Бучко, митрополита Максима Германюка, о. Юлиана Дзеровича, о. Иосифа Скрутеня, о. Юрия Кмита и др. [17, с. 3].

Отношения между Андреем Шептицким и И. Огиенко давно уже стали предметом научных исследований [2-4; 13-17]. Последующая переписка архиепископа Холмского и Подляшского Илариона (Огиенко) с митрополитом УГКЦ Андреем Шептицким учитывая их длительное и давнее знакомство, несмотря на его частный характер, является высоким образцом церковного литературы, проникнутого верой в Бога и истинной величия духа.

В письме И. Огиенко от главы миссии в Голландии и Бельгии от 14 апреля 1921 из Брюсселя за № 61 говорилось, что «В цей час Львівський Український Митрополит Граф Андрій Шептицький перебуває в Голландії, де він в м[істі] Ротердамі 11-го та 13-го квітня зробив дві конференції під назвою “Пропаганда католицизма в Росії”. Зміст конференції слідує: “Настав

момент, коли Католицька церква зможе приєднати до себе як Український нарід, так через нього і всю Росію. Українська Національна Уніатська Церква, стоячи на межі між католицькою і православною церквами, може бути в цей час тим посередником, який зрештою об'єднає весь славянський (?) Схід Європи під владою Риму. Треба тільки допомогти уніатам та українцям-галичанам. На Україну потрібно негайно католицькі Місії, улаштувати шпиталі, школи, полагодити церкви, послати священників. Наводяться приклади, як українські селяни не довіряють своїм православним священникам, як вони радо кличуть до себе військових уніатських священників Галицької Армії [...]” Про дальніші конференції Митрополита я буду мати честь повідомити в дальніших листах. Прошу прийняти запевнення глибокого поважання» [3, с. 143-144].

В ответном послании Председателю Украинской дипломатической Миссии в Голландии и Бельгии А. Яковлеву в письме от 16 мая 1921 года И. Огиенко писал: «Позиція гр[афа] А. Шептицького невірна в основі, – унія цікавила на Україні тоді, коли церква уніатська була національно більше нашої; тепер же, коли на Україні націоналізація церкви дійшла до того, що Служби Божі правлять по-українськи, коли церква наша стала демократичною постільки, що сам нарід взяв до своїх рук керування нею, після цього поскільки зацікавить масу на Україні унія? Але самі виступи гр[афа] А. Шептицького для української справи дуже корисні і заважати їм не потрібно. Щиро тільки прошу Вас частіше і докладніше інформувати мене як про виступи гр[афа] А. Шептицького, так і взагалі про церковні справи» [2, с. 86].

В письме И. Огиенко к митрополиту Андрею Шептицкому из города Тарнова (Польша) от 4 июня 1921 года после почтительного обращения «Ваше Преосвященство Достопочтенный Владыка!», сообщалось, что его письмо от 24 мая 1921 года он получил сегодня и спешит немедленно ответить. В письме Огиенко благодарит “за полезные указания и помощь” и сообщает адресата о том, что «працюю я дуже багато, але при неймовірно важких обставинах. Церкву люблю я з цілої душі своєї, на службу їй радий віддати всі

сили свої і знання. Стремлюся до розмосковлення Української Церкви і в сьому напрямі роблю все можливе. Вважаю, і переконаний в цім, що церква на Україні в скорому часі буде знаціоналізованою, стане Церквою Українського Бога Живого. Я дуже багато працюю тепер над перекладами Служб Божих на українську мову. Вже переклав Утреню, Часи і Літургію, закінчую Вечірню. На працю свою дивлюся як на підготовчу, – всю свою роботу маю перевірити в грецьких текстах і спізніше видрукувати лише як матеріал для відповідної будучої духовної Комісії. Молитовника я вже видрукував і післав Вашій Ексцеленції під увагу. В скорім часі я буду у Львові, де займуся виправленням своїх текстів. Щиро прошу Ваше Преосвященство дати мені матеріали тексти Служб Божих, які тільки маєте. (Ви пишете про латинський, німецький, французський і польський). Я маю лише переклад Літургії Я. Головацького на німецьку і польську мови 1868 р. Дуже прошу про тексти грецький, український (по молитовниках) і польський. Як що Ви дасте відповідне поручення Львівській Духовній Семинарії, щоб мені ці книги видали на руки, коли я зайду до них, або пришлю когось, то буду сердечно Вас дякувати. Коли мої тексти будуть цілком закінчені, то я хочу перед друкуванням подати їх на розгляд компетентним людям. Чи не укажете, Ваше Преосвященство, таких осіб? Особливо потрібний добрий знавець богослужбової грецької мови. А може й Ваше Преосвященство не зріклися б проглянути деякі переклади? З Вашими зауваженнями про брошурку № 3 майже цілком погоджуюсь; річ у тім, що я дивлюся на неї, як на крок до розмосковлення Української Церкви, не більше. До цього додаю нові видання “Української Автокефальної Церкви” [2, с. 88-89].

О том, что митрополит Андрей Шептицкий заинтересовался деятельностью министра исповеданий УНР И. Огиенко и, очевидно, сообщил о ней приближенным к нему лицам, свидетельствует письмо Шептицкого от 4 июля 1921 года, которое было отправлено в момент отсутствия митрополита УГКЦ во Львове. И. Огиенко (Tarnow, hotel “Bristol” pok. 6, Rector Uniwersytetu, Profesor I. Ogijenko) сообщал, что «Проїздом через Львів познайомився я з

достойним Єпископом Іосифом, який Вашим іменем гостинно запросив мене до Митрополичої Палати, де і провів я чотири доби. За таку гостинність вважаю своїм обов'язком щиро подякувати Вас, Високопреосвященний Владико. Дуже було мені приємно близьке познайомитися з декількома достойними пастирями в Палаті, де все живе Вами, де все на кожному кроці виявляє Вас, Високодостойний Владико. Жалкую, що мені не судилося в свій час зійтися з Вами. Прошу Вашого Владичного Благословення і Святих Молитов. З правдивою до Вас пошаною, Міністр Ісповідань» [2, с. 94].

В это же время И. Огиенко просил информацию о деятельности Шептицкого у посла УНР в Америке Ю. Бачинского в письме от 10 августа 1921 года, сообщая ему о приезде митрополита в Америку и прося прислать подробные сообщения о его пребывании там, исходя из потребностей министерства исповеданий УНР [2, с. 96].

Судя по имеющимся материалам, переписка И. Огиенко со Станиславовской греко-католической семинарией началось с того, что он послал туда одно из изданий «Української Автокефальної Церкви», которое было им организовано в Тарнове. В благодарственном письме от 18 декабря 1921 года ректор семинарии, соборный крылошанин греко-католической Капитулы о. М. Вальницький, достаточно дипломатично не заострял внимание на разнице между православными и греко-католиками. В этом письме есть только прекрасные пожелания Ивану Огиенко: «Ваша праця над реформою Церкви на Україні заслугує на повне признання. Дай Боже, щоби великий український народ хвалив Бога своєю рідною мовою, щоби належав до Вселенського Пастиря, а особливо, щоби мав живу, сильну і непохитну віру в Бога» [3, с. 199]. Заслуживает внимания обозначенная о. М. Вальницким принадлежность Украинской Церкви к «Вселенскому Пастырю», которым, по умолчанию, могут одновременно считаться как Константинопольский Патриарх, так и Папа Римский.

Среди опубликованных писем С. Петлюры к И. Огиенко заслуживает внимания то, в котором изложены его впечатления о митрополите УГКЦ

Андрее Шептицком. В письме от 28 октября 1921 года к министру исповеданий С. Петлюра высказывается о том, что мнение о графе и униатском митрополите Андрее Шептицком, как о выдающемся защитнике украинских государственных интересов, является “ошибочным”. С. Петлюра приводит факты об участии митрополита Андрея Шептицкого в деятельности съезда монархистского деятелей, который состоялся весной 1921 года в Каннах, его встрече с российским князем Дмитрием Павловичем и обсуждения с ним возможной Федерации Украины и России [3, с. 177-178].

По мнению С. Петлюры, митрополит УГКЦ Андрей Шептицкий украинским вопросом интересуется, как средством для реализации на Украине унии церковной и такой взгляд противоречил государственной концепции, за которую боролось правительство УНР. Однако дальнейшие события показали, что митрополит Андрей Шептицкий все-таки был выдающимся защитником украинских интересов до самой смерти. Вот только не суждено было достичь договоренности между выдающимся сторонником экуменического единения христианских церквей в Украине и защитниками православной веры в изгнании.

Вообще, создается впечатление, что одновременно переписываясь и с православными и с униатскими центрами и отдельными представителями, И. Огиенко себя вполне удачно позиционировал как министр исповеданий Директории УНР, который очевидно должен параллельно общаться со всеми церковными направлениями в устройстве церковно-государственных дел. Его поздняя полемика с униатами, которая началась после переезда в Канаду, носила деструктивный характер и даже получила свое воплощение в стихах, написанных митрополитом Илларионом [18, с. 211-212; 220-222 и т.д.].

В письме к Сергею Шелухину от 27 января 1922 года он, сообщая о своем отъезде в Варшаву, в этот же день также просил прислать ему информацию о митрополите Андрее Шептицком: «Крім цього сердечно прошу Вас прислати мені ті матеріали, які Ви маєте в справі шкідливої роботи Шептицького. В цій

справі я вже багато знаю, але матеріялів як раз і бракує. Отже сердечно прошу, пришліть їх мені, а їх використаю, як треба» [2, с. 165].

Отношение Ивана Огиенко к митрополиту УГКЦ резко и навсегда изменилось с 1922 года. После аннексии восточной части Галичины прекратилась деятельность Огиенко в качестве министра исповеданий УНР. За этим последовал переезд его семьи во Львов в конце лета 1922 года. Возник вопрос о трудоустройстве и проблема с жильем. З. Тименик, ссылаясь на материалы переписки с сыном И. Огиенко Анатолием, хранящиеся в его личном архиве, сообщал, что Иван Иванович и Домника Даниловна с детьми поселились в Винниках, а обоих сыновей – Анатолия и Юрия принял на обучение в диаконской бурсе во Львове митрополит Андрей Шептицкий. Как пишет З. Тименик, Иван Огиенко в лице Шептицкого нашел доброжелательность, материальную и моральную поддержку и, живя 2 года в частном доме Шептицкого во Львове на улице Ходорковской 15, напротив Цитадели, ничего не платил. Митрополит Андрей пристроил безработного профессора в украинскую учительскую семинарию, где с 4 ноября 1922 года он исполнял обязанности по контракту учителя украинского языка и литературы [17, с. 33].

Это обстоятельство заинтересовало тех лиц, которые остались среди деятелей УНР. В письме к И. Огиенко от доверенного лица С. Петлюры, который датирован 9 января 1923 года, сообщалось, что Симон Петлюра поручил передать для И. Огиенко новогодние поздравления и проверить, правда ли что «в польській газеті “Слово Польське” і “Рідньому Краї” появилася звістка про призначення Вас Польс[ьким] Мініс[тром] Освіти на посаду професора в учит[ельську] семинарію у Львові. Звістка ця до сього часу Вами не спростована в цих газетах. П[ан] Г[оловний] О[таман] доручив мене запитати Вас, чи відповідає дійсности подана відомість в цих газетах» [3, с. 247].

Очевидно, что И. Огиенко посещал митрополита Андрея Шептицкого с визитами. Об этом свидетельствует один из найденных писем, написанное

Огиенко в Винниках 28 февраля 1924 года: «Високопреосвященный Владико! Сердечно дякую за миле й ласкаве запрошення. Матиму честь і високу приємність побувати у Вас в суботу 1.03. в 10 годин ранку, – час, коли я Ваше високопреосвященство – як мене інформовано – найменше потурбую. Просить Св[ятих] Молитов Ваших Слуга Ваш ласкавий Проф[есор] І. Огієнко» [2, с. 202].

Есть письма аналогичного содержания, которые свидетельствуют о тесном общении между профессором И. Огиенко, который интенсивно занимался преподавательской, научной и издательской работой, и митрополитом УГКЦ Андреем Шептицким, в частности из с. Косова летом 1925 года, куда выехал с детьми на отдых [2, с. 205]. Рассказывая о многочисленных неприятностях, которые выпали на долю И. Огиенко в его отношениях с Львовской кураторией, З. Тименик писал, что против И. Огиенко была развернута кампания, которая сопровождалась публичными выступлениями против него как православного, с выражением недоверия к нему и подозрений в проведении пропаганды среди греко-католиков [17, с. 35].

Несмотря на все неприятности, дружеские отношения между И. Огиенком и митрополитом Андреем Шептицким не прервались и после переезда Огиенко с семьей в Варшаву. Об этом свидетельствует письмо Шептицкого от 8 июля 1926 г., где Огиенко писал: «Мені було дуже приємно отримати цінного листа Вашого. Забувати старих друзів ані в думці не маю, особливо ще тому, що дуже скучаю за Львовом, бо все ж таки прожив в ньому та коло нього 4 роки. І не тільки не забуваю, але не трачу надії, що мені ще доведеться пожити й попрацювати у цьому місті. Варшава гарна, та, на жаль, нема тут незабутнього львівського Національного Музею, а без нього мені працювати неможливо. Охоче буду служити Вам в Вашій справі, з якою звернулися до мене. Власне, я не відповідав Вам, бо мав думку бути у Львові (хочу трохи попрацювати в Крехові) і особисто поговорити з Вами. Але моя поїздка затягується, тому відповідаю Вам листом» [2, с. 213].

Содержание эпистолярия в последующие годы, когда И. Огиенко жил и работал в Варшаве, не изменилось, что свидетельствовало о дальнейших дружеских отношениях с митрополитом УГКЦ Андреем Шептицким. Огиенко сообщал ему о ходе своих исследований, пересылал ему тексты своих статей и книг, обсуждал методологию научных исследований украиноязычных рукописей и старопечатных книг, пересылал новые публикации, приветствовал его по случаю праздников и юбилеев и т.д.

И. Огиенко обращался из Варшавы в 1934 году к Шептицкому за помощью, в частности тогда, когда стало понятно, что издание «Рідної Мови» имеет серьезные материальные проблемы. В своем страстном обращении в защиту украинского языка он писал: “Літературна мова – то найголовніша ділянка духової культури кожного народу. Зо стану культури літературної мови завсіди судять і про стан культури загальної. Нарід, що не має добре виробленої літературної мови, не може зватися правдиво культурним. Ось тому кожна нація сильно дбає про те, щоб виробити собі справді милозвучну, чисту, багаторозвинену літературну мову, і працю таку вважає за свій перший обов’язок. Дбаймо ж на решті й ми про розвиток культури своєї літературної мови, цебто про душу й серце нашої Нації. Мова кожного народу ділиться на говірки; поки нарід не виробить собі спільної доброї літературної мови, доти в його літературі панують мови регіональні. Нарід із регіональними мовами в своїй літературі й пресі, – це ще не закінчена, усталена Нація, це тільки етнографічна маса. Недержавні народи звичайно не мають спільної літературної мови, послуговуються своїми говірками. За нашого часу кожний нарід, що хоче стати державним, мусить показати свою духову зрілість, а вона ж виявляється найперше в культурі літературної мови. Нарід, що в своїй пресі й літературі вживає тільки регіональної мови, що не виробив спільної, соборної мови, такий нарід Державною Нацією стати не може. Показником зрілості не тільки окремої особи, але й цілої Нації все була й тепер зостається найперше культура його літературної мови” [2, с. 249-250].

В редакционном обращении И. Огиенко отстаивал необходимость издания такого журнала, который бы поддерживал этот процесс среди украинцев и просил Шептицкого помочь в распространении следующих обращений: «До всіх наших Читачів та Прихильників звертаємося з оцим гарячим закликком: 1. Передплачуйте наші видання на 1934 рік; 2. Приєднуйте нам нових Передплатників. Нехай буде обов'язком кожного нашого Передплатника конечно знайти нам бодай одного нового Передплатника; 3. Матеріальні видатки наших Видавництв дуже великі, а тому сердечно просимо всіх не забувати й про “Фонд Рідної Мови”. Цим “Фондом” хочемо покрити таку малу передплату на наші видання; 4. Звертаємося до всіх українських інституцій та Товариств із проханням реально допомогти нам у нашій нелегкій праці; 5. Серечно просимо, хто може, присилати нам відразу цілорічну передплату; 6. Просимо поновляти передплату заздалегідь, щоб не було перерви в висиланні журналів. Міцно віримо, що цей наш щирий заклик дійде до українського громадянства, і воно щедро підтримає нашу працю. Віримо, що громадянство глибоко зрозуміє наше гасло: Дбаймо всі про культуру своєї мови, щоб спільними силами створити для одного народу одну літературну мову» [2, с. 251].

Очевидно, что митрополит УГКЦ помог в этом деле, поскольку в последующие годы И. Огиенко называл его "главным промотором и меценатом украинской культуры", просил присылать свои публикации в редакцию своего издания “Наша Культура”, благодарил впоследствии за присланные материалы [2, с. 254, 265-266]. Отсутствие писем периода 1930-х годов из-за потерь документов или из-за того, что они пока не введены в научный оборот, не позволяет детально проанализировать эпистолярное наследие респондентов И. Огиенко за этот период.

В годы Второй мировой войны (1939-1945) на оккупированной территории Польского государства образовалось квазигосударственное административное образование под названием «Генерал-Губернаторство» в составе III Рейха. В этот период не прекращалась борьба православных

украинцев за возвращение превращенных в костелы храмов и за устранение польско-российского влияния из церковной жизни. Первым шагом в реализации этих устремлений было создание отдельной администрации Православной Церкви для Холмщины и Подляшья и возвращение 19 мая 1940 года православным кафедрального собора Рождества Пресвятой Богородицы на Даниловой Горе в Холме, который захватили иезуиты после Первой мировой войны. Это стало началом холмского периода пребывания И. Огиенко в Украине. Завершением дела Украинского Центрального Комитета перед немецкими властями и митрополитом Дионисием (Валединским) было рукоположение в 1940 году двух украинских иерархов – профессора Ивана Огиенко во архиепископа Холмского и Подляшского и архимандрита Палладия (Выдыбиды-Руденко) во епископа Лемковского и Краковского в 1940 [12].

Весь последний период жизни митрополита УГКЦ Андрея Шептицкого, который пришелся на II Мировую войну, он продолжал переписываться с Холмским православным владыкой Иларионом (Огиенко). Даже те письма, которые сохранились в архивах, свидетельствуют про интенсивную переписку несмотря на неблагоприятные условия военного времени, когда передвижения в пределах оккупированных территорий и почтовое сообщение имели существенные препятствия. Существенно изменяется содержание и характер переписки, поскольку новопоставленного православного архиерея беспокоят проблемы развития украинской церковной жизни и вообще состояние Украинской Церкви.

О трудностях в почтовом сообщении архиепископ Иларион (Огиенко) сообщил в своем письме из Холма Кир Андрею Шептицкому от 14 ноября 1941 года: «Ваш цінний лист від 3-го листопада 1941-го року, надхнений правдивою братньою любов'ю, приніс мені велику духову насолоду та сердечне задоволення. Мило й приємно було мені переконатися, що наша обопільна довголітня приязнь позосталася й надалі незмінною та нерозірвальною. Два останні десятиліття я мав честь та змогу не тільки навчатися з Вашого мужнього національного поступовання, але і користати з Вашого теплого до

мене наставлення. Усе це пригадав мені Ваш правдиво братерський лист, і я приношу Вам за нього свою щирю подяку!... Я так само і з свого боку весь час чекав слушної нагоди, щоб смиренно повідомити Вас, що 20-го жовтня 1940 року відбулася в Холмському Св[ято]-Богородичному Катедральному Соборі моя єпископська хіротонія на прастару Холмсько-Підляську катедру. На жаль, за часу, коли жорстокі гнобителі християнства, більшовики володіли Галичиною, цього зробити було неможливо, — роблю це аж тепер, як тільки відновлено поштові зносини з Вашою Митрополією [...] Сердечно прошу Ваше Високопреосвященство про Ваші Святі Архипастирські Молитви за мене, недостойного й немічного слуги Божого, і остаюся Вашого Високопреосвященства *смирений у Христі брат і богомолець Іларіон*, Архиепископ Холмський і Підляський. Холм, Свята Данилова Гора. Року Божого 1941-го, листопада 14-го дня» [2, с. 295-297].

Переписка в эти годы полна обсуждения насущных церковных и общественно-политических проблем, в частности противостояния между православными и греко-католиками, которое продолжалось, несмотря на общее состояние немецкой оккупации. В своем письме от 20 января 1942 года митрополиту Андрею Шептицкому владыка Илларион (Огиенко) писал: «Що до Вашого вже видрукованого й уже розісланого листа до всіх Православних архиєреїв в Україні й на українських землях, то на нього тепер відповідати не можу. Зрештою, мої думки Ви добре знаєте вже з мого попереднього листа. Одне тільки скажу тепер: час на такого листа Ви вибрали не зовсім відповідний. Не зовсім відповідий, бо неспокійний, коли щирої відповіді на нього не почувете. Не зовсім відповідний, бо Ієрархія в нас ще не встаткувалася, а громадянство знаходиться під свіжим впливом роздору, принесеного т[ак] зв[аними] бандеровцями та мельниківцями, цебто греко-католиками. Я особисто не можу ще Вам щиро й належно відповідати по багатьом причинам. По-перше, переслідування та пониження мене греко-католицькою пресою та греко-католицьким “Українським Центральним Комітетом” у Кракові на чолі з Професором Кубійовичем збільшилося й посилося. Не проходить тижня, щоб я

не діставав від нього якихсь ударів та понижень, чи то прихованих чи то явних, чи то від самого Українського Центрального Комітету, чи то від їхнього відділу в Холмі [...] Я на Холмщині не маю православної преси, мені її – через впливи Кракова – не дозволяють, а греко-католицькі “Краківські Вісті” заливають собою Холмщину, але про діяльність Холмського Архиєрея вперто замовчують, хоч їм посилаються наші Бюлетені. Зате про греко-католицьку Ієрархію вони пишуть великі статті мало що не в кожному числі. Я б тільки радів з цього, коли б нам, православним, також дозволили мати свого часописа!... Радів би з цього, коли б такий стан не викликував у всієї інтелігенції на Холмщині дуже гірких думок на адресу греко-католиків... Доки таке греко-католицьке насильство буде продовжуватись на Холмщині, то – на мою скромну думку – в мене особисто й на цілій Холмщині не буде психологічного настановлення відповісти належно на Вашого листа до всіх Православних Архиєреїв, відповісти так, як треба... Ваше Високопреосвященство пробачать цю щирість і зрозуміють мене. Пишу так тільки тому, що витворений стан дошкульно б’є нашу Церкву» [2, с. 300].

Заслуживает внимания коллективное обращение православных владык в Генеральной Губернии митрополита Дионисия (Валединского), Иллариона (Огиенко) и Палладия (Выдыбиды-Руденко) из Варшавы от 26 марта 1942 года, которое было адресовано митрополиту УГКЦ Андрею Шептицкому после обнародования его обращения к православным иерархам в Украине: «Ваше звернення до Православних Ієрархів в Україні від 30 грудня 1941 р. – це те, чого вже більше 300 років очікувала наша церква. Сьогодні рішається доля Великого Українського Народу. Сьогодні Народ наш прагне, відродивши своє церковне життя, стати могутнім носієм правди Христової та порядку державного на безмежних просторах своєї землі. Нерушима Святиня Софії, Премудрости Божої, що віками непохитно перетривала все, стане фактичним центром цього відродження в Києві – Єрусалимі нашої землі. Ваш лист – перше ствердження сучасної вирішальної хвилі. Церковний роздор, що в кінці XVI віку був у значній мірі штучно впроважений неприятелими Української

Церкви та Українського Народу, тепер мусить бути остаточно закінчений на користь нашої церкви й народу. З боку Православної Церкви ми намагатимемось усунути всі перешкоди на шляху великої історичної справи церковного поєднання українців, поєднання, що спиратиметься на поверненні всього Українського Народу до церковного стану з-перед офіційного, у 1596 р., розпаду православної Української Церкви. Гаряче благаючи Всевишнього про повне благословення нашої святій справі, просимо й Ваших про це заходів та молитов» [2, с. 305].

В последующие годы Холмский владыка неоднократно посылал многочисленные поздравления с праздниками митрополиту Андрею Шептицкому, рассказывал о своих делах по развитию Холмской епархии, жаловался на трудности и невзгоды [2, с. 307-308]. Очевидно, что он получал и ответы, но к сожалению этих писем до нас дошло очень мало из-за многочисленных переездов Илариона (Огиенко) по окончании Второй мировой войны, дальнейших эмиграционных скитаний и соответствующих потерь.

Существенным отличием в сравнении между двумя митрополитами заключалась еще и в том, что Иларион (Огиенко) никогда реально не пересекался с советскими органами власти, тем больше со спецслужбами. Возможно, этим было вызвано его несколько вызывающее заявление в письме к Симону Петлюре от 27 января 1922 года: «Я прошу Вас, Пана Отамане, дати мені змогу звязатися з Київом; потрібен Ваш наказ про це п[ану] Прем'єру, і міністрам Фінансів і Внутрішніх справ, а також і мені. Кошти повинні знайтись на таку корисну справу. Я б звязався б з Київом і намітив би тамошній Церковній Раді план висвячення Єпископату. Вони могли б післати двох своїх кандидатів до Царгороду, *в цьому Совітський Уряд їм не заважав би* (курсив мой – *И.П.*). А коли б ці кандидати прибули на цей бік кордону, то я б знайшов би раду, що з ними робити. І скандал був би, може, припинений» [2, с. 166].

На всех этапах жизни в эмиграции И. Огиенко (митрополит Иларион) никогда не жил на советской территории. Зато митрополит УГКЦ Андрей Шептицкий в 1914-1917 годах после ареста российскими военными властями

был выслан вглубь Российской империи [1], затем жил во Львове, который в 1939 году согласно пакту Молотова-Риббентропа отошел к СССР, а после окончания немецкой оккупации в 1944 году снова должен был строить свои отношения с властью в условиях реализации плана по уничтожению УГКЦ в УССР. Поэтому последние месяцы своей жизни Шептицкий остался почти в одиночестве и к тому же должен был решать проблемы защиты своих верных и ведения переговоров с представителями органов госбезопасности СССР [11].

Список литературы:

1. Боруцька О. Перебування митрополита Андрея Шептицького в російському ув'язненні (вересень 1914 – березень 1917 рр.) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Праці XIV-ї міжнар. наук. конф., м. Львів, 14 травня 2004 р. – Львів: «Логос», 2004. – Книга 1. – С. 89-101.

2. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907-1968) / Упоряд. Ляхоцький В., Московченко Н., Преловська І. – К.: УДНДІАСД, 2001. – Т. 2. – 477 с. [Серія “Пам’ятки”].

3. Листи від громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969 / Упорядник.: І. Преловська та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. – 744 с.

4. Ляхоцький В. Іван Огієнко: толерантність – основна умова співпраці церков різних конфесій // Берестя – 1596 в історичній долі українства: Матеріали Всеукраїнської науково-богословської конференції, 29-30 листопада 1996 р. – Тернопіль, 1996. – С. 41-46.

5. Ляхоцький В. Фенікс Івана Огієнка: (Нововиявлені документи з фондів Центрального державного історичного архіву України в м.Львові) // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: наукові доповіді Всеукраїнської конференції, 19–20 листопада 1996 р. – Ч. 2. – К., 1997. – С. 68-78.

6. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899–1944. – Т. 1: Церква і церковна єдність. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу. Вид. Відділ «Свічадо», 1995. – 523 с.
7. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899–1944. – Т. II, книга 1: Пастирське вчення та діяльність. – Львів: Видавництво отців Василіян «Місіонер», 1998. – 571 с.
8. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899–1944. – Т. II, книга 2: Листування. – Львів: Видавництво отців Василіян «Місіонер», 1999. – 1093 с.
9. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і Матеріали 1899-1944. – Т. 1: Пастирські послання 1899–1914. – Львів: Фундація «Андрей». Вид. Відділ “Артос”, 2007. – L+1014 с.
10. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і Матеріали 1899–1944. – Т. II: Пастирські послання 1918–1939. – Львів: Фундація «Андрей». Вид. Відділ «Артос», 2009. – XII+1248 с.
11. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 480 с.
12. Преловська І. Церковне питання в епістолярній спадщині Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична та філологічна. – Кам’янець-Подільський, 2009. – Вип. VI. – С. 160-191.
13. Преловська І. М. Листування Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) з митрополитом Української Греко-Католицької Церкви Андреем Шептицьким (До 145-ої річниці від дня народження Андрея Шептицького (1865 – 1944)) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична та філологічна. – Вип. VII. – Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – С. 183-195.
14. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною...»: Митрополит Іларіон (Огієнко) і українське відродження: Наукове видання / Передмови О. Кравченка

та В. Скопенка. – Вінніпег: Український православний Собор Св. Покрови; К.: Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2000. – 548 с., іл.

15. Тіменик З. Митрополит Іларіон (Огієнко) і Митрополит Андрей Шептицький про духовність мови в контексті державотворення // Релігія в Україні. Дослідження. Матеріали. – Ч. 3. – Львів: Логос, 1994. – С. 61-69.

16. Тіменик З. Рідномовні богослужби як один із виявів соборницької праці І. Огієнка і Митрополита Андрея Шептицького (З архівних матеріалів 1922 р.) // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень IV-го круглого столу (Львів, 8-10 травня 1995 року. – Київ-Львів, 1995. – С. 181-182.

17. Тіменик З. Іван Огієнко. (Митрополит Іларіон). 1882–1972. Життєписно-бібліографічний нарис / Відп. ред. проф. Олег Купчинський. – Львів: Вид. відділ НТШ, 1997. – 227 с.

18. Хомчук О. Церква поза церковною огорожею. Розколи і руйнація Української Православної Церкви в пошуках "константинопільського визнання". – Чикаго, Іллінойс, 2002. – 621 с.

Сведения об авторе:

Преловская Ирина Николаевна – доктор церковно-исторических наук, кандидат исторических наук, профессор Киевской православной богословской академии, старший научный сотрудник Института украинской археологии и источниковедения им. М.С. Грушевского НАН Украины (Киев, Украина).

Data about the author:

Prelovska Iryna Mykolaivna – Doctor of Church History Sciences, Candidate of History Sciences, Professor of Kyivan Orthodox Theological Academy, Senior Staff Scientist of M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

E-mail: clio21@ukr.net.